



An Exploration of Presupposition Theory in the Many Unspoken Discourses of Nahj al-Balagha

(Research Article)

Fereshte Saffari¹ , Abbasali Ganjali^{2*} , Seyyed Mahdi Noori Keizaghani³ 

Submission Date: 18 May 2024

Revision Date: 29 July 2024

Acceptance Date: 5 September 2024

(Page 107-130)

Abstract

In pragmatics, the process of conveying meaning to an audience is carried out considering the circumstances of both parties in the conversation. In an effort to understand the hidden meanings within speech, George Yule (Scottish-American linguist) presented his theory of presupposition, categorized under six branches: existential, factive, non-factive, counterfactual, structural, and lexical presuppositions. In the words of Imam Ali (AH), using this modern linguistic approach, the function of the hidden meanings of speech can be well analyzed and interpreted alongside the explicit meanings in the significant historical events and junctures of that time. Throughout this great work, existential presuppositions can be clearly observed in the form of possessive constructions and definite nouns, factive presuppositions in verbs synonymous with understanding and knowing, non-factive presuppositions in verbs of conjecture and imagination, lexical presuppositions in verbs that indicate revolution and spiritual transformation of individuals, counterfactual presuppositions in the form of conditional particles, and structural presuppositions in the consolidation of information through specific interrogative tools or attributive and quasi-attributive sentences. The purpose of this descriptive-analytical research is to examine and discover the unspoken aspects of Imam Ali's words in the form of Yule's presupposition theory. The finding of the current research is that, within the limited cases studied, the role

1. PhD student in Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
2. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
3. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Theology and Islamic Studies, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran

*: Corresponding Author:

Email: a.ganjali@hsu.ac.ir

How to cite this article: Saffari, F., Ganjali, A., & Noori Keizaghani, S. M. (2024). An Exploration of Presupposition Theory in the Many Unspoken Discourses of Nahj al-Balaghe, *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha Research*, 12(46), 107-130. <https://doi.org/10.22084/NAHJ.2025.30419.3151>

of political and cultural conditions, the audience's position, and their perception are considered in the purposeful unspoken expressions of Imam Ali in Nahj al-Balagha.

Keywords: Pragmatics, unspoken discourse, Nahj al-Balagha, presupposition, George Yule.

Extended Abstract

1. Introduction

This research delves into the novel and burgeoning field of pragmatics, which has its roots in linguistics, philosophy, and logic. Presupposition, a key component of pragmatics, focuses on the speaker's or author's emphasis on the audience's knowledge and understanding. Especially in religious and historical texts, this attention leads to the discovery and explanation of significant historical events of that era.

The emergence of Speech Act Theory in the second half of the 20th century expanded the influence of language into philosophy. Philosophical research on language, initiated by Wittgenstein, underwent a major revolution in semantics and pragmatics with the advent of prominent linguists, Austin and John Searle.

In linguistic acts, we encounter two layers: the surface (superstructure) and the underlying (deep structure). Undoubtedly, the deep layer is subject to the author's concealments and complexities, as well as the dispersion of the audience's views and thoughts. "Research inspired by activism places significant importance on the unsaid (implicite). The unsaid can be found everywhere in speech, especially in the form of presuppositions and implied meanings (*sous-entendu*)" (Mangeno, 1999: 128). "In the act of writing or oral presentation, a set of intersubjective knowledge is inevitably considered. This knowledge includes other studies or previous thoughts that are implicitly or explicitly referenced, cited, rejected, accepted, or simply modified" (Culler, 2011: 189).

Presupposition is a key concept in pragmatics and semantics, referring to information or assumptions that both the speaker and listener take for granted without direct statement. According to George Yule's 1996 model, it is divided into six types: existential, factive, non-factive, counterfactual, structural, and lexical.

In the esteemed Nahj al-Balagha, Yule's presupposition discussion was examined in a limited number of letters, sermons, and short statements from Imam Ali (AH). As mentioned, in any conversation, the greater the shared cultural, religious, and ethnic commonalities between individuals—for instance, when emotional closeness and intimacy are at their peak, and

both parties possess sound reasoning—the more the discourse tends towards brevity and suspension.

Imam Ali (AH), in his unspoken discourses, with an understanding of the political, social, and cultural conditions of society, the intelligence and perception of his audience, and his own emotional state, not only outlined the essential behaviors of a wise leader but also referred to important events of his time and the challenges before and after his brief rule.

2. Theoretical Framework

Presuppositional silence occurs when speakers or writers omit details because they believe the audience already knows the information. Its concept dates back to Frege (1892) and Strawson (1950), but it received more attention among linguists and philosophers since the 1970s. To use this technique effectively, one must consider shared knowledge, context, and the relationship between sentences. Presuppositions are assumptions made by the speaker before speaking, which can help derive additional meaning from conversations. This kind of silence enhances storytelling by making language more concise and engaging for the audience, and further exploration will include examples from Imam Ali's statements.

3. Research Method

This research aims to uncover Imam Ali's motivations for unspoken statements and silence in selected parts of his discourse, as well as to gain further insight into his personality and an understanding of the challenges of his time and his contemporaries. The methodology is based on library research and the study of a limited number of his sermons, letters, and wisdoms, specifically 11 sermons, 9 letters, and 6 words of wisdoms, which were examined under Yule's six types of presupposition.

4. Conclusion

In brief, this research explores how Imam Ali's unspoken words in Nahj al-Balagha, analyzed through Yule's theory of presupposition, reveal his understanding of his audience's shortcomings—their awareness of truth but lack of insight, forgetfulness, and weak will. The study also highlights how his inner sorrow influenced his discourse. Yule's six types of presupposition (existential, factive, non-factive, counterfactual, structural, and lexical) were used to categorize and understand these unspoken elements, shedding light on Imam Ali's character and the societal challenges of his time.

References [in Persian]

- Dashti, Mohammad (2002). Nahj al-Balagha, compiled by Seyyed Razi, first edition, Tehran: Sepehr.
- Hashemi, Ansiya Sadat (1999). Study of the Application of the Theory of Assumptions of Yul (2000) in Determining the Assumptions of the First Surahs Revealed in the Holy Quran, Bi-Quarterly Scientific Journal of Linguistic Research of the Quran, Year 12, Issue 1, Serial Number (23), 87-100. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2023.135882.1834>
- Makarem Shirazi, Nasser (1997) Message of Imam Amir al-Mu'minin, First Edition, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Mangno, Dominic (1999). Alphabet of Linguistics, Translated by: Ghiyashi, Mohammad Taqi, Tehran: Jami.
- Sadeghi, Leila (2013). The Discursive Function of Silence in Contemporary Iranian Literature, First Edition, Tehran: Naqsh-e Jahan.
- Shokri Awilaq, Hamid and Hosseini, Seyed Bashir (2019). A Word Enough (The Pattern of Verbal Communication in Nahj al-Balagha). First Edition, Tehran: Soroush.
- Yule, George (1995). A Look at Language (A Linguistic Survey), Translator: Heydari, Nasrin, Tehran: Samt.

References [In Arabic]

- Ibn Manzur, Jamal al-Din (1414 AH). Lisan al-Arab, Third Edition, Beirut: Dar Sader.

References (In English)

- Abrusan, M. (2022). *Presuppositions*. Daniel Altshuler. *Linguistics meets Philosophy*, Cambridge University Press, pp.1-27. <https://doi.org/10.1017/9781108766401.025>
- Erlinda, R., Mursyida, W. M., Agamas, Z. S., & Dewanti, U. (2023). *An Analysis of Presupposition Used in Dialogues of "Pathway to English" Textbook*, Proceedings of the International Conference on Social Science and Education (ICoESSE 2023), Advances in Social Science, Education and Humanities Research, pp 457-464. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-142-5_43
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.



(مقاله پژوهشی)

واکاوی نظریه پیش‌انگاشت در گفتمان ناگفته‌هایی چند از نهج البلاغه

فرشته صفاری^۱، عباسعلی گنجعلی^{۲*}، سید مهدی نوری کیزقانی^۳

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۲۹ بازنگری مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵

(از ص ۱۱۱ تا ۱۳۰)

چکیده

در مبحث منظورشناسی یا کاربردشناسی زبان (pragmatics) فرآیند انتقال معنا به مخاطبین با در نظر گرفتن شرایط طرفین گفتگو انجام می‌پذیرد. در تلاش برای ادراک معانی نهفته در کلام، جرج یول (زبان‌شناس اسکاتلندی-آمریکایی) نظریه پیش‌انگاشت خود را ذیل شش شاخه (پیش‌انگاشت وجودی، واقعیت‌پذیر، واقعیت‌ناپذیر، خلاف واقع، ساختاری و واژگانی) ارائه نموده‌است. در کلام حضرت علی (ع) با توجه به این رویکرد نوین زبان‌شناسی می‌توان عملکرد معانی نهانی کلام را در کنار معانی آشکار در حوادث و پیچ‌های مهم تاریخی آن زمان به‌خوبی تحلیل و تفسیر نمود. در سراسر این اثر عظیم، پیش‌انگاشت وجودی را در قالب ترکیبات ملکی و اسامی معرفه، پیش‌انگاشت واقعیت‌پذیر را در افعالی مترادف با معانی فهمیدن و دانستن، نوع واقعیت‌ناپذیر را در قالب افعال ظن و خیال، واژگانی را در افعالی که دلالت بر انقلاب و دگرگونی روحی افراد دارند، خلاف واقع را در قالب ادات شرطیه (لو و لولا) و ساختاری را در تثبیت اطلاعات از خلال ادوات پرسشی معین یا جملات اسنادی و شبه اسنادی می‌توان به‌وضوح مشاهده کرد. هدف از انجام این پژوهش توصیفی-تحلیلی واکاوی و کشف ناگفته‌های کلام ایشان در قالب نظریه پیش‌انگاشت یول است و دستاورد پژوهش حاضر آن است که در موارد محدود مورد مطالعه، نقش شرایط سیاسی، فرهنگی، موقعیت مخاطبین و ادراک آنان در ناگفته‌گویی‌های هدفمندانه علی (ع) در نهج‌البلاغه لحاظ شده‌است.

کلید واژه‌ها: کاربردشناسی زبان، گفتمان ناگفته‌ها، نهج‌البلاغه، پیش‌انگاشت، جرج یول.

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

۲. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

۳. دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

۱. مقدمه

بحث کاربردشناسی زبان^۱ مقوله‌ای نوین و نوپاست که ریشه در علوم زبان‌شناسی^۲، فلسفه^۳ و منطق^۴ دارد. پیش‌انگاشت یکی از مؤلفه‌های علم کاربردشناسی است که تأکید و تمرکز گوینده یا نویسنده اثر را معطوف به دانش و اندیشه مخاطبین داشته و به ویژه در آثار دینی- تاریخی این توجه منجر به کشف و تبیین حوادث مهم و تاریخ‌ساز آن عصر می‌شود.

مطرح شدن نظریه کنش‌گفتاری در نیمه دوم قرن بیستم زمینه گسترش نفوذ زبان به شاخه فلسفه گردید. پژوهش‌های فلسفی زبان که با ویتگنشتاین^۵ آغاز گردیده بود با ظهور دو زبان‌شناس مطرح آستین^۶ و جان سرل^۷ انقلابی عظیم را در علم معنی‌شناسی و کاربردشناسی زبان رقم زد.

در مبحث کنش‌های زبانی با دو لایه سطحی یا روساخت و زیرین یا ژرف‌ساخت مواجه هستیم که بی‌تردید لایه زیرین دستخوش پنهان‌کاری‌ها و پیچیده‌گویی‌های صاحب اثر و پراکندگی آرا و اندیشه‌های مخاطبین خواهد بود. «پژوهش‌هایی که با الهام از کنش‌گرایی به انجام رسیده‌اند اهمیت شایانی به ناگفته (implicite) می‌بخشند. ناگفته در همه جای گفته، خصوصاً به صورت پیش‌فرض‌ها (Presuppositions) و موضوع مستتر (sous-entendu) به چشم می‌خورد» (منگنو، ۱۳۷۸: ۱۲۸). «در کنش نوشتن یا ارائه شفاهی، ناگزیر مجموعه‌ای از دانش بینادهنی در نظر گرفته می‌شود. این دانش شامل مطالعات دیگر و یا اندیشه‌های پیشینی است که به طور ضمنی یا صریح به آن‌ها اشاره، از آن‌ها نقل شده و هم‌چنین رد یا پذیرفته می‌شوند و یا صرفاً تغییر می‌یابند» (کالر، ۱۳۹۰: ۱۸۹).

پیش‌انگاشت (Presupposition) یکی از مفاهیم کلیدی در کاربردشناسی و معناشناسی زبان است که به اطلاعات یا فرضیاتی اشاره دارد که گوینده و شنونده بدون بیان مستقیم، آن را قطعی می‌دانند و طبق الگوی جرج یول (۱۹۹۶) به شش شاخه وجودی، واقعیت‌پذیر، واقعیت‌ناپذیر، خلاف واقع، ساختاری و واژگانی تقسیم می‌شود.

در نهج‌البلاغه شریف، بحث پیش‌انگاشت «یول» روی شماری محدود از نامه‌ها، خطبه‌ها و کلمات قصار آن امام بزرگوار مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به آن‌چه گفته شد، در یک گفتگو هر قدر زمینه‌های مشترک فرهنگی، دینی و قومی بین افراد بیشتر باشد؛ مثلاً میزان قرابت عاطفی و صمیمت در اوج باشد و طرفین از سلامت عقلانی برخوردار باشند به همان میزان، کلام به سمت ایجاز‌گویی و تعلیق بیشتر پیش می‌رود.

1. pragmatics

2. linguistics

3. philosophy

4. logic

5. Ludwig Josef Johann Wittgenstein: فیلسوف اتریشی قرن بیستم

6. John Langshaw Austin: فیلسوف انگلیسی و چهره برجسته مکتب فلسفی زبان روزمره و بنیان‌گذار نگره کنش‌گفتاری بود

7. John Searle: از فیلسوفان تحلیلی سرشناس معاصر و متخصص در فلسفه ذهن و زبان

امام علی (ع) در ناگفته‌گویی‌های گفتمانی خویش با اشراف بر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه، میزان هوش و ادراک مخاطبین و شرایط و موقعیت روحی خویش ضمن ترسیم بایسته‌های رفتاری یک رهبر حکیم به رخدادهای مهم زمان خویش و مشکلات پیش و پس از حکومت کوتاه خویش اشاره داشته‌اند.

این پژوهش با هدف دستیابی به انگیزه‌های امام (ع) از ناگفته‌گویی و سکوت در بخش‌هایی منتخب از کلام ایشان و همچنین به‌منظور شناخت بیش‌تر شخصیت ایشان، آگاهی نسبت به مشکلات زمانه و مردم روزگار ایشان انجام گرفته است. روش کار بر اساس روش کتابخانه‌ای و مطالعه تعداد محدودی از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های ایشان است که از میان خطبه‌ها به ۱۱، نامه‌ها به ۹ و حکمت‌ها به ۶ مورد اشاره گردیده و ذیل شش شاخه پیش‌انگاشت یول مورد پژوهش قرار گرفته‌است.

۱-۱. بیان مسئله

بی‌تردید در یک گفتمان ادبی بلاغت جنبه‌های ناگفته کلام به اندازه‌ی وجوه گفته‌شده در اغنای متن مؤثر بوده و خلأهای گفتمانی در ایجاد حس همراهی و کنجکاوی مخاطبین نقشی مهم ایفا می‌کند. اما در این میان نمی‌توان از بسترهای موجود در ایجاد این سکوت اعم از شرایط گوینده یا نویسنده، موقعیت ایجاد یک گفتمان و شرایط مخاطبین به‌سادگی عبور کرد. عواملی که در صراحت‌گویی‌های یک گفتمان نقش دارند، در ناگفته‌گویی‌ها، محذوفات یا مکتومات کلامی نیز نقشی بسزا ایفا می‌کنند. نحوه چیدمان معانی گویا در کنار ناگفته‌های کلامی و چگونگی ارائه مطالب مهم از خلال آن‌ها نهایت ذوق سلیم و مهارت خالق اثر را بر همگان هویدا می‌سازد. در اثر نهج البلاغه نیز چرایی و چگونگی این خلأهای گفتمانی در ارائه مطالب ارزشمند مورد توجه قرار گرفته‌است. در واقع رابطه تعاملی بین ایشان و مخاطبین در این موضوع مورد تاکید بوده‌است. عنوان تعامل^۱ که در زبان‌شناسی اجتماعی مطرح می‌شود، «ناظر به ارتباط بین گوینده و شنونده در یک گفتگو بوده و حقوق و وظایف آنان را مد نظر قرار می‌دهد. فهم و درک گفتگو در آن رابطه تعاملی منوط به توجه به عوامل درونی و بیرونی است» (افضلی و عبدالکریمی، ۱۴۰۰: ۵).

از جمله پرسش‌هایی که در این پژوهش در صدد پاسخ به آن‌ها هستیم از این قرارند:
بر اساس محدوده مطالعاتی تعریف‌شده، شرایط امام (ع)، جامعه و مخاطبین کلام ایشان چه میزان در ناگفته‌گویی ایشان مؤثر واقع شده‌است؟

در بخش منتخب از کلام امام (ع) جلوه‌های پیش‌انگاشت چگونه و بیش‌تر در سطح چه موضوعاتی بروز و ظهور یافته‌است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

در راستای بحث مورد نظر پژوهش‌هایی چند را از نظر می‌گذرانیم که گرچه در حوزه نهج البلاغه نبوده‌اند، ولی در پژوهش حاضر چراغ راه بوده‌اند.

- کتاب «Pragmatics» (۱۹۹۶ م)، از جرج یول که با نام «کاربردشناسی زبان» توسط محمد عموزاده و منوچهر توانگر ترجمه شده، به زبان ساده و روان مفاهیم کاربردشناسی را شرح می‌دهد. این کتاب شامل مباحثی چون اشاره و فاصله، ارجاع و استنباط، پیش‌انگاشت و استلزام، همکاری و تضمن، کنش‌ها و رخدادهای گفتاری، ادب و تعامل، مکالمه و ساختار ترجیحی، گفتمان و فرهنگ است.
- مقاله «نگاهی کاربردشناختی به کلام امام خمینی (ره) در مورد اصل ولایت فقیه؛ بررسی انواع پیش‌انگاشت‌ها» (۱۳۹۳)، از سیده مریم فضایی و مریم سادات طیارانی، چاپ شده در فصلنامه علمی - پژوهشی انقلاب اسلامی. بررسی نگارندگان حاکی از این مطلب است که از بین انواع مختلف پیش‌انگاشت، نوع وجودی با ۷۰ درصد نسبت به سایر انواع از بسامد بیشتری برخوردار است و در رتبه دوم نیز نوع واژگانی به چشم می‌خورد.
- مقاله «نگاهی معنا - کاربردشناختی به پیش‌انگاشت در نمایشنامه ارثیه ایرانی» (۱۴۰۰)، از حسین رحمانی و چاپ شده در فصلنامه زبان‌شناسی اجتماعی. نگارنده بر این باور است که میزان و نوع پیش‌انگاشت با توجه به طبقه اجتماعی افراد و جنسیت ایشان متفاوت است. در این مقاله دو خانواده که یکی به عنوان خانواده صاحب‌خانه و فرادست و دیگری مستاجر یا فرودست هستند مورد بررسی قرار گرفته و از مجموع ۲۴۷ مورد پیش‌انگاشت یافت‌شده ۲۱۴ مورد متعلق به صاحب‌خانه و تنها ۳۳ مورد متعلق به خانواده مستاجر است. پیش‌انگاشت مورد استفاده مردان بیشتر از نوع وجودی بوده حال آن‌که زنان به نوع ساختاری گرایش بیشتری داشته‌اند.
- مقاله «کاربست پیش‌انگاشت در ایجاد طنز کلامی در گزیده‌ای از نمایشنامه‌های کمدی ایرانی دوره ۱۳۳۰-۱۳۳۲» (۱۴۰۱)، از محمد امین عندلیبی و بهروز محمودی بختیاری که در نشریه علمی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی به چاپ رسیده است. در کمدی‌های دوره مذکور طنز کلامی بر اساس انواع پیش‌انگاشت و با استفاده از روش‌هایی مانند نقض پیش‌انگاشت شخصیت‌ها یا مخاطب، تضاد پیش‌انگاشت شخصیت‌ها، استفاده طنزآمیز از انواع پیش‌انگاشت، بر هم خوردن شکلی از پیش‌انگاشت یا تبدیل نوعی پیش‌انگاشت به نوعی دیگر ساخته می‌شوند.
- مقاله «مطالعه کاربرست نظریه پیش‌فرض‌های یول (۲۰۰۰) در تعیین پیش‌فرض‌های نخستین سوره‌های نازل‌شده قرآن کریم» (۱۴۰۲)، از انسیه سادات هاشمی و چاپ شده در دو فصلنامه پژوهشی زبان‌شناختی قرآن کریم که نویسنده معتقد است می‌توان از الگوی پیش‌فرض‌های یول برای کشف پیش‌فرض مخاطبان عصر نزول در سوره‌های قرآن کریم استفاده کرد. ایشان شش دسته واژگان معرفه در زبان عربی را پیش‌فرض وجودی دانسته و افعال علم و أبصر و مشتقات آن را به واقعیت‌پذیر منسوب داشته است. کاربرد مفاهیم در اسلوب استفهام انکاری و حرف شرطیه لو را بر واقعیت‌ناپذیر بودن، ساختار تفضیلی در مفردات و جملاتی که در جایگاه صله، صفت و مضاف الیه قرار می‌گیرد و افعال تغییر را برای واژگانی و سوالاتی که در ضمن سوالات دیگر بیان می‌شوند در قسم ساختاری جای داده است.

– مقاله «الإفتراض المسبق في مسرح شوقي دراسة لسانية تداولية» (۲۰۲۱)، از ابراهیم عزّام چاپ شده در مجله کلیه الآداب که نمایشنامه‌های شوقی ضیف را با دو روش مورد مطالعه قرار داده‌است. در روش وصفی – تحلیلی به بررسی عبارات، تراکیب و واحدهای واژگانی و نحوی بر روی ساختار ظاهری متن پرداخته و روش دوم روش تحویلی است که مبتنی بر حدس، تصور و مفروضات بوده که در کنار روش نخست و به کمک آن آمده و به استخراج معانی غیر مذکور کمک می‌کند.

پژوهش پیش‌رو به بررسی پیش‌فرض‌های یول در اثر شریف نهج البلاغه پرداخته تا از خلال سکوت تعمّدی در جای جای سخنان امام (ع) زوایای نوینی از نگرش مخاطبین آن روزگار نسبت به حوادث جاری و میزان اتکای آن امام بزرگوار به دانش، باورهای دینی و اشتراکات فرهنگی آنان را بر مسائل گوناگون بر همگان عرضه کند.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

با توجه به این که آثار دینی دارای جاذبه‌های کلامی بسیاری برای عموم و به‌ویژه زبان‌شناسان است، لذا در کنار تاثیر سخن در این آثار، نباید از نقش بی‌نظیر سکوت‌های متنی آن چشم‌پوشی نمود. اثر ارزشمند نهج البلاغه یکی از پراستندترین منابع دینی اسلامی است که گاهی می‌بایست روزه‌های اعجاز گوینده کلام را در ایجازهای سرشار از سکوت ایشان کاوید. گاهی جنس این سکوت از نوع اتکا به اشتراکات علمی، فکری، دینی و فرهنگی طرفین یک گفتگوست و این سکوت اغراض خطیر و مصلحت‌آمیزی را در پی دارد که خاصه در گفتگوهای مهم سیاسی، سرنوشت‌ساز و تحول‌آفرین است. برخوردهای امیرالمؤمنین با مخاطبین زمانه خویش بعد از یک محرومیت نسبتاً طولانی از حق حاکمیت بر جامعه اسلامی ایشان را ناگزیر به ناگفته‌گویی کرد. بخشی از این امر با پیش‌انگاشت‌های مخاطبین همسو گشت و امروز پرداختن به این ناگفته‌گویی‌ها در حقیقت مردم‌گرایی و مخاطب‌شناسی ایشان را به عنوان یک سخنگوی بی‌بدیل و یک رهبر کارآمد، بیش از پیش بر همگان آشکار می‌سازد.

۲. بحث

کاربردشناسی زبان دارای چند مؤلفه اساسی و حیاتی است که به اجمال به معرفی آن‌ها خواهیم پرداخت. منظور گوینده، بافت موقعیت، استنباط مخاطب و در نظر گرفتن فاصله (اعم از فیزیکی، اجتماعی و روانی) در این مقوله دخیل است.

۱. منظور گوینده: این علم، علم مطالعه معناست؛ معنایی که گوینده یا نویسنده آن را منتقل و شنونده (یا خواننده متن برداشت می‌کند)، بنابراین کاربردشناسی بیش‌تر با تحلیل منظور افراد از پاره‌گفته‌هایشان سر و کار دارد تا با معنی خود کلمات یا عباراتی که به کار می‌برند.

۲. بافت موقعیت: بررسی معنی بافتی است، بدین شکل که سخنگویان، کلام خود را با در نظر گرفتن مخاطب، مکان، زمان و شرایط حاکم بر گفتار سازماندهی می‌کنند.

۳. قدرت استنباط مخاطب: بررسی میزان دریافت پیام از گوینده توسط شنونده است، این که شنندگان برای فهم منظور گوینده به استنباط‌هایی از کلام وی دست می‌زنند و چگونه بخش بزرگی از ناگفته‌ها جزء پیام محسوب می‌شود.

۴. رعایت فاصله: بررسی چگونگی بیان فاصله نسبی در انتخاب کلمات و شیوه بیان مورد توجه است. شرایط فاصله بین طرفین اعم از فیزیکی، اجتماعی یا ذهنی، متضمن تجربه مشترک است و بر همین اساس گویندگان بر اساس گمان خویش درباره میزان دوری یا نزدیکی خود با شنونده، تصمیم می‌گیرند تا چه میزان سخن بگویند، پس کاربردشناسی بررسی بیان فاصله نسبی است (یول، ۱۴۰۲: ۱۱-۱۲). یکی از مباحث محوری در کاربردشناسی زبان، پیش‌انگاشت است که مشمل بر اطلاعاتی است که با فرض آگاهی مخاطب بر زبان جاری نمی‌شود و در ادامه مورد اشاره قرار خواهد گرفت.

۱-۲. پیش‌انگاشت (Presuppositions)

گاهی انگیزه سکوت در کلام و به تبع آن اختصار واژگان به سبب یقین گوینده یا نویسنده از معلومات مخاطب نسبت به آن موضوع است. در خصوص پیدایش آن می‌توان گفت که «توسط فرگه^۱ در سال ۱۸۹۲ و سپس استراوسن^۲ در سال ۱۹۵۰ گسترش پیدا کرد» (Abrusan, 2022: 5). ولی «از سال ۱۹۷۰ مورد توجه زبان‌شناسان و فلاسفه قرار گرفت» (الوت، ۱۳۹۹: ۱۷). در سکوت پیش‌انگاشت باید مؤلفه‌ها و ملاحظات را در نظر گرفت تا بتوان از این ترفند برای رسیدن به اهداف مورد نظر بهره گرفت. اتکا به دانش‌ها، ارزش‌ها و آگاهی‌های طرفین، توجه به جملات پیشین یا پسین در یک متن می‌تواند راهگشای خوبی در این مسیر باشد. «پیش‌انگاشت چیزی است که گوینده فرض می‌کند پیش از ادای پاره‌گفت حقیقت دارد. بر این اساس این گوینده است که پیش‌انگاشت دارد نه جمله» (یول، ۱۴۰۲: ۴۰). «در پیش‌انگاشت این امکان وجود دارد که بر حسب اطلاعات موجود در یک جمله بتوان به اطلاعات دیگری دست یافت. در چنین شرایطی یک جمله می‌تواند پیش‌زمینه اطلاعاتی باشد که در جمله دیگر آمده‌است» (صفوی، ۱۳۷۹: ۱۳۸).

«سکوت پیش‌انگاشتی در راستای شکل‌گیری پیرنگ، باعث ایجاز و اقتصاد کلام و همچنین باعث شرکت دادن مخاطب در گسترش اثر می‌شود» (صادقی، ۱۳۹۲: ۳۴۲). در ادامه به انواع پیش‌انگاشت با ذکر مثال‌هایی از کلام علی (ع) اشاره خواهیم داشت.

۱-۲-۱. پیش‌انگاشت وجودی (Existential presupposition)

این نوع پیش‌انگاشت را در ساختارهای معرفه کلام می‌توان دید. «پیش‌انگاشت وجودی نه تنها در ساختار ملکی (مانند: «ماشین شما» < < شما ماشین دارید»)، بلکه به‌طور کلی در هر عبارت اسمی معرفه حضور دارد» (یول، ۱۴۰۲: ۴۳). «در کاربرد سکوت پیش‌انگاشتی وجودی که نقش روایی در اثر دارد پدیده‌ای به

۱. Friedrich Ludwig Gottlob Frege ریاضیدان، فیلسوف و منطق‌دان برجسته آلمانی

۲. Peter Fredrick Strawson فیلسوف بریتانیایی

پدیده دیگر نسبت داده می‌شود که در ساخت روایت یا پیرنگ مؤثر است و این نسبت با کسره اضافه انجام می‌شود» (صادقی، ۱۳۹۲: ۱۴۶).

امام علی (ع) در دعوت عمومی پیروان خویش به رعایت تقوای الهی این‌گونه فرمود: «عِبَادَ اللَّهِ إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ حَمَتُ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ مُحَارَمَةُ وَ الزَّمَتْ قُلُوبَكُمْ مَخَافَتُهُ حَتَّى أَسْهَرَتْ لَيَالِيَهُمْ وَ أَطْمَأَتْ هَوَاجِرَهُمْ، فَأَخَذُوا الرَّاحَةَ بِالنَّصَبِ وَ الرِّئَى بِالطَّمَمِ وَ اسْتَفْرَبُوا الْأَجَلَ فَبَادَرُوا الْعَمَلَ وَ كَذَّبُوا الْأَمَلَ فَلَا حَظَّوَا الْأَجَلَ» (خطبه/۱۱۴)؛ ای بندگان خدا همانا تقوای الهی دوستان خدا را از انجام محرمات باز می‌دارد، و قلب‌هایشان را پر از ترس خدا می‌سازد، تا آن که شب‌های آنان با بی‌خوابی و روزهایشان با تحمل تشنگی و روزه‌داری، سپری می‌گردد، که آسایش آخرت را با رنج دنیا و سیراب شدن آن‌جا را با تحمل تشنگی دنیا به دست آوردند. اجل و مرگ را نزدیک دیده و در اعمال نیکو شتاب کرده‌اند، آرزوهای دنیایی را دروغ خواندند و مرگ را به درستی نگریستند.

در این قسمت «بندگان خداوند، اولیای خداوند، تقوای الهی، محرمات، ترس از خداوند، آسایش آخرت، وجود اجل و مرگ» از پیش‌انگاشت‌های وجودی هستند که مورد اشاره ایشان قرار گرفته‌است. امام (ع) به جهت ترغیب مخاطبین به رعایت تقوا از فعل‌های ماضی پی در پی برای اقناع^۱ ایشان استفاده کرده‌اند. از سوی دیگر استفاده از فعل ماضی دارای این مزیت است که تحقق و وجود فعل را تضمین می‌کند تا مخاطب با اطمینان قلبی بیشتری در یک مسیر و لو دشوار قدم بگذارد.

در نامه^۲ مقابل، امام (ع) از اهمیت جایگاه ولی در جامعه سخن گفته‌اند و خود را در ردیف پایین‌ترین طبقات جامعه قرار می‌دهد: «أَلَا وَ إِنَّ لِكُلِّ مَأْمُومٍ إِمَامًا يُقْتَدَى بِهِ وَ يَسْتَصِيءُ بُنُورَ عِلْمِهِ؛ أَلَا وَ إِنَّ إِمَامَكُمْ قَدْ اكْتَفَى مِنْ دُنْيَاهُ بِطَمَرِيهِ وَ مِنْ طُعْمِهِ بِقُرْصِيهِ؛ أَلَا وَ إِنَّكُمْ لَا تَقْدَرُونَ عَلَى ذَلِكَ، وَ لَكِنْ أَعْيُونِي بِوَجْهِ وَ اجْتِهَادٍ وَ عَقَّةٍ وَ سَدَادٍ. فَوَاللَّهِ مَا كُنْتُ مِنْ دُنْيَاكُمْ تَبَرًّا وَ لَا ادَّخَرْتُ مِنْ غَنَائِمِهَا وَفَرًّا وَ لَا أَعْدَدْتُ لِبَايِ ثَوْبِي طِمْرًا وَ لَا حُزْنَ مِنْ أَرْضِهَا شِبْرًا» (نامه/۴۵)؛ آگاه باش هر پیروی را امامی است که از او پیروی می‌کند، و از نور دانشش روشنی می‌گیرد، آگاه باش امام شما از دنیای خود به دو جامه فرسوده، و دو قرص نان رضایت داده است، بدانید که شما توانایی چنین کاری را ندارید اما با پرهیزکاری و تلاش فراوان و پاکدامنی و راستی، مرا یاری دهید. پس سوگند به خدا من از دنیای شما طلا و نقره‌ای نیندوخته، و از غنیمت‌های آن چیزی ذخیره نکرده‌ام، بر دو جامه کهنه‌ام جامه‌ای نیفزودم و از زمین دنیا حتی یک وجب در اختیار نگرفتم.

در این بند «ضرورت وجود امام، بهره‌داشتن او از نور دانش، وجود دنیایی که سرشار از غنیمت‌هاست و دو تن پوش مندرس و دو قرص نان» پیش‌انگاشت‌های وجودی هستند. ایشان در این بخش ضرورت وجود راهبری اهل دانش را یادآور شده و ضمن اشاره به نعمت‌های بیکران دنیا در دو مورد پایانی به حقیقت ساده‌زیستی خود به‌عنوان یک رهبر ممتاز اسلامی اشاره می‌کند.

۱. اقناع عبارت است از یک فرآیند ارتباطی که برای تغییر نگرش و در نهایت رفتار مخاطب بدون توسل به جبر، زور، تهدید و فریب صورت می‌گیرد» (کرم‌پور و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۹).

پایمردی در راه حق و شجاعت در مصاف با دشمنان را در نامه ایشان خطاب به معاویه می‌توان مشاهده نمود که او را دعوت به کارزار تن به تن کرده و این‌گونه خود را معرفی می‌فرماید: «فَأَنَا أَبُو حَسَنِ قَاتِلُ جَدِّكَ وَ أَخِيكَ وَ خَالِكَ شَدْخًا يَوْمَ بَدْرٍ وَ ذَلِكَ السَّيْفُ مَعِيَ وَ بِذَلِكَ الْقَلْبِ أَلْقَى عَدُوِّي. مَا اسْتَبَدَلْتُ دِينًا وَ لَا اسْتَحْدَثْتُ نَبِيًّا، وَ إِنِّي لَعَلَى الْمُنْهَاجِ الَّذِي تَرَكْتُمُوهُ طَائِعِينَ وَ دَخَلْتُمْ فِيهِ مُكْرِهِينَ» (نامه/۱۰). من ابوالحسن، کشته‌شده جد و دایی و برادر تو در روز نبرد بدر می‌باشم که سر آنان را شکافتم، امروز همان شمشیر با من است، و با همان قلب با دشمنانم ملاقات می‌کنم، نه بدعتی در دین گذاشته، و نه پیامبر جدیدی برگزیده‌ام، من بر همان راه راست الهی قرار دارم که شما با اختیار ره‌پاش کرده، و با اکراه پذیرفته بودید. چندین پیش‌انگاشت وجودی در این بخش دیده می‌شود. نخست، امام (ع) شمشیری دارد که با آن در جنگ بدر چندین نفر از اقوام معاویه را کشته‌است و اکنون نیز او را دعوت به همان شمشیر می‌کند. «منظور از «اخیك» برادر معاویه، حنظل بن ابی‌سفیان است و مقصود از «خالك» دایی معاویه و لید بن عتبیه و منظور امام از «جدك»؛ جد معاویه، جد مادری او عتبیه بن ربیع است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۹/۴۳۵). پیش‌انگاشت‌های بعدی آن است که معاویه دارای برادر، دایی و پدربزرگی بوده که در جنگ بدر و توسط علی (ع) کشته‌شده‌اند.

در عبارت «مَا اسْتَبَدَلْتُ دِينًا وَ لَا اسْتَحْدَثْتُ نَبِيًّا» این پیش‌انگاشت وجودی هست که دین امام و پیامبر او هم‌چنان ثابت و بدون تغییر است. راه امام (ع) که بنا به فرموده ایشان راهی است که با رغبت و از سر اختیار آن را انتخاب کرده در حالی که معاویه و خاندانش با اکراه و از سر ترس آن را پذیرفته بودند همان صراط مستقیم است؛ بنابراین دین و نبی برگزیده امام (ع) از دیگر نمونه‌های پیش‌انگاشت وجودی است. در جای دیگر این چنین فرمود: «أَنَا يَعْشُوبُ الْمُؤْمِنِينَ، وَ الْمَالُ يَعْشُوبُ الْفَجَّارِ» (حکمت/۳۱۶)؛ من پیشوای مؤمنان، و مال، پیشوای تبهکاران است.

از دو عبارت اضافی «يَعْشُوبُ الْمُؤْمِنِينَ» و «يَعْشُوبُ الْفَجَّارِ» می‌توان به این پیش‌فرض استناد نمود که هر کسی دارای پیشوا و امیری است که به آن اقتدا می‌کند. در این حکمت امام (ع) خود را راهبر اهل ایمان و مال را راهبر تبهکاران معرفی می‌کند.

در مقام عظمت شخص مسکین چنین فرمود: «إِنَّ الْمَسْكِينَ رَسُولُ اللَّهِ، فَمَنْ مَنَعَهُ فَقَدْ مَنَعَ اللَّهَ وَ مَنْ أَعْطَاهُ فَقَدْ أَعْطَى اللَّهَ» (حکمت/۳۰۴)؛ نیازمندی که به تو روی آورده فرستاده خداست، کسی که از یاری او دریغ کند، از خدا دریغ کرده، و آن کس که به او بخشش کند، به خدا بخشیده است.

«رَسُولُ اللَّهِ» توصیف امیر بیان از مقام مسکین است و این پیش‌انگاشت دیده می‌شود که خداوند همواره فرستاده‌ای از خود در زمین داشته تا به واسطه آن میزان ایمان و تقوای خلق را بیازماید. بیان حکمت در قالب جمله اسمیه و همراه با ادات تأکید دلالت بر دوام و استمرار این حکم دارد و همراه شدن آن با دو عبارت شرطیه لزوم اهتمام به چنین افرادی را مضاعف می‌سازد، چرا که دستگیری یا رویگردانی از او در حکم معامله با خداوند تلقی شده‌است.

۲-۱-۲. پیش انگاشت واقعیت پذیر (factive presupposition)

«پیش انگاشت حاصل از فعلی هم چون دانستن، فهمیدن و نیز عباراتی که شامل فعل «بودن» به همراه صفاتی چون متاسف، عجیب، خوشحال و مواردی این چنین تشکیل می شود در این زمره جای می گیرند» (یول، ۱۴۰۲: ۴۳). نفهمیدم که او بیمار است (<) او بیمار بود. «در این نوع سکوت، احساس یا باور شخصیت به صورت پیش انگاشتی و غیر مستقیم بیان می شود» (صادقی، ۱۳۹۲: ۱۴۷).

فطرت آدمی به گونه ای است که داشتن یک خصلت نیک و پسندیده می تواند زمینه ایجاد یا پرورش خصلت های نیک بعدی را نیز فراهم کند و هر چه سن انسان کم تر باشد این امر با سرعت و سهولت بیشتری طی می شود. حضرت امیر (ع) در نامه به امام حسن (ع) این نکته را متذکر می شود که «إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَهْمَا أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ» (نامه/۳۱)؛ دل نوجوان به زمین آماده و پاکی می ماند که هر بذری را در آن بپاشند، همان را قبول خواهد کرد. در یکی از کلمات قصار ایشان به این اصل در فطرت بشری اشاره داشته اند. «إِذَا كَانَ فِي رَجُلٍ خَلَّةٌ رَائِقَةٌ، فَانْتَظَرُوا أَخَوَاتَهَا» (حکمت/۴۴۵)؛ اگر در کسی خصلتی شگفت دیدید، همانند آن را نیز انتظار کشید.

این امر بدیهی گرچه ممکن است با وجود استثنائاتی نقض شود، ولی غالباً فضائل اخلاقی چونان ریشه های یک درخت، مستحکم و در هم تنیده اند، تا زمانی که آفات و امراض درونی یا شرایط بیرونی حیات این ریشه ها را به مخاطره بیندازد. «این سخن در وجود انسان دلیل روشنی دارد و آن این که کارهایی که انسان به طور مکرر انجام می دهد یک ریشه باطنی دارد که در نهاد اوست و این ریشه باطنی سبب می شود که مشابهاً آن نیز در وی ظاهر گردد» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۱۵/۵۲۶).

امام (ع) در نامه ای به سهل بن حنیف انصاری فرماندار مدینه، در سال ۳۷ هجری آن گاه که گروهی از مدینه گریخته و به معاویه پیوستند این گونه از ایشان دلجویی می کند: «فَلَا تَأْسَفْ عَلَى مَا يَفُوتُكَ مِنْ عَدَدِهِمْ وَ يَذْهَبُ عَنْكَ مِنْ مَدَدِهِمْ، فَكَمَى هُمْ غَيًّا وَ لَكَ مِنْهُمْ شَافِيًّا؛ فَرَارُهُمْ مِنَ الْهُدَى وَ الْحَقِّ وَ إِضْغَاعُهُمْ إِلَى الْعَمَى وَ الْجَهْلِ؛ فَإِنَّمَا هُمْ أَهْلُ دُنْيَا، مُقْبِلُونَ عَلَيْهَا وَ مُهْطِعُونَ إِلَيْهَا، وَ قَدْ عَرَفُوا الْعَدْلَ وَ رَأَوْهُ وَ سَمِعُوهُ وَ وَعَوْهُ، وَ عَلِمُوا أَنَّ النَّاسَ عِنْدَنَا فِي الْحَقِّ أُسْوَةٌ...» (نامه/۷۰)؛ مبدا برای از دست دادن آنان، و قطع شدن کمک و یاریشان افسوس بخوری که این فرار برای گمراهی شان، و نجات تو از رنج آنان کافی است، آنان از حق و هدایت گریختند، و به سوی کور دلی و جهالت شتافتند. آنان دنیاپرستانی هستند که به آن روی آوردند، و شتابان در پی آن روانند. عدالت را شناختند و دیدند و شنیدند و به خاطر سپردند، و دانستند که همه مردم در نزد ما، در حق یکسانند...

امام (ع) در دلجویی از فرماندار خویش به جهت گریختن تعدادی از سپاهیان به سوی سپاه دشمن از او می خواهد افسوس نخورد و در عبارات «وَ قَدْ عَرَفُوا الْعَدْلَ وَ رَأَوْهُ وَ سَمِعُوهُ وَ وَعَوْهُ» این پیش انگاشت وجود دارد که عدالت محض در حکومت علوی برقرار بوده است. در واقع آن مردمان گریخته گمراه، آن عدالت را کاملاً درک کردند؛ ولی آن را برنتافتند و در جمله «عَلِمُوا أَنَّ النَّاسَ عِنْدَنَا فِي الْحَقِّ أُسْوَةٌ» این پیش انگاشت وجود دارد که همه مردم در ستاندن حق در این حاکمیت به یک اندازه سهیم بودند.

۳-۱-۲. پیش انگاشت واقعیت ناپذیر (non-factive presupposition)

در این نوع پیش انگاشت، افعالی که دلالت بر توهّم، ظن و تردید دارند به عدم صحت آن منجر می شود. «در این نوع پیش انگاشت، نادرستی اطلاعات مفروض است. افعالی مانند خواب دیدن، خیال کردن، وانمود کردن و غیره این پیش انگاشت را به همراه دارند» (یول، ۱۴۰۲: ۴۵). خواب دیدم که ثروتمند بودم (< > ثروتمند نبودم). خیال می کردم که در هاوایی هستیم (< > در هاوایی نبودیم).

امام (ع) نامه ای مهم به عثمان بن حنیف فرماندار بصره نوشت و علاوه بر شماتت کارگزار خطاکار لزوم پیگیری و مراقبت از حال زبردستان را به عنوان زمامدار جامعه اسلامی بر همگان یادآور می شود: «فَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ رَجُلًا مِنْ فِتْيَةِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ دَعَاكَ إِلَى مَأْذَبَةٍ فَأَسْرَعْتَ إِلَيْهَا، تُسْتَطَابُ لَكَ الْأَلْوَانُ وَ تُنْقَلُ إِلَيْكَ الْجِفَانُ؛ وَ مَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَى طَعَامِ قَوْمٍ عَائِلُهُمْ جَحْفُوٌّ وَ غَنِيَّهُمْ مَدْعُوٌّ. فَأَنْظُرْ إِلَى مَا تَقْضُمُهُ مِنْ هَذَا الْمَقْضَمِ، فَمَا اشْتَبَهَ عَلَيْكَ عِلْمُهُ فَأَلْفِظْهُ، وَ مَا أَتَيْتَ بِطِيبٍ [وَجْهِهِ] وَجْهَهُ فَنَلَّ مِنْهُ» (نامه/۴۵)؛ به من گزارش دادند که مردی از سرمایه داران بصره، تو را به مهمانی خویش فرا خواند و تو به سرعت به سوی آن شتافتی، خوردنی های رنگارنگ برای تو آوردند، و کاسه های پر از غذا پی در پی جلوی تو نهادند. گمان نمی کردم مهمانی مردمی را بپذیری که نیازمندانشان با ستم محروم شده، و ثروتمندانشان بر سر سفره دعوت شده اند، اندیشه کن در کجایی و بر سر کدام سفره می خوری. پس آن غذایی که حلال و حرام بودنش را نمی دانی دور بيفکن، و آن چه را به پاکیزگی و حلال بودنش یقین داری مصرف کن.

در فعل منفی «ما ظننت» پیش انگاشت واقعیت ناپذیر دیده می شود. یکی از آزمایش هایی که برای پی بردن به پیش فرض های پنهان در جمله ها به کار می رود این است که یک جمله دارای پیش فرض خاصی را منفی کنیم و ببینیم که بعد از منفی کردن جمله باز هم درست است یا خیر. مثلاً «ماشین من قراضه است» گرچه در تضاد با جمله «ماشین من قراضه نیست» قرار دارد، اما پیش فرض پنهان در آن این است که «من ماشین دارم» (یول، ۱۳۷۴: ۱۴۸) و پیش فرض در عبارت «وَ مَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَى طَعَامِ قَوْمٍ عَائِلُهُمْ جَحْفُوٌّ وَ غَنِيَّهُمْ مَدْعُوٌّ» این است که ضیافتی برگزار شده است که یکی از میهمانان آن عامل حکومتی بوده است. در حقیقت گمان حضرت نسبت به ساده زیستی کارگزار مورد خدشه واقع شده است. دقت نظر و سخت گیری انتخاب کارگزاران در حکومت امیرالمومنین تا اندازه ای است که حتی در رفت و آمدهای ایشان و نوع مراودات ایشان نیز از هیچ گزارشی چشم پوشی نمی کرد. در این فراز چند عیب بزرگ در این مهمانی نهفته است که حضرت به جای شماتت مستقیم از عیوب آن سخن گفته و تا قبل از این گزارش، کاردار خویش را فردی مبرا از این مجالست می دانسته اند، به گونه ای که گمان می کرد چنین ضیافتی را نپذیرد.

در نامه ای دیگر خطاب به منذر بن جارود عبدی باز هم خیانت یک کارگزار حسن ظن امام (ع) را نشانه می گیرد. «فَإِنَّ صَلَاحَ أَيْلِكَ غَرَبِي مِنْكَ وَ ظَنَنْتُ أَنَّكَ تَتَّبِعُ هَدْيَهُ وَ تَسْلُكُ سَبِيلَهُ فَإِذَا أَنْتَ فِيمَا رَقِيَّ إِلَيَّ عَنْكَ لَا تَدْعُ هَوَاكَ انْقِيَاداً وَ لَا تُبْقِي لِأَخْرَجِكَ عَنَاداً تَعْمُرُ دُنْيَاكَ بِحَرَابِ آخِرَتِكَ وَ تَصِلُ عَشِيرَتَكَ بِقَطِيعَةِ دِينِكَ وَ لَنْ كَانَ مَا بَلَغَنِي عَنْكَ حَقّاً جَمَلِ أَهْلِكَ وَ شَسَعِ نَعْلِكَ خَيْرٌ مِنْكَ وَ مَنْ كَانَ بِصِفَتِكَ فَلَيْسَ بِأَهْلٍ أَنْ يُسَدَّ بِهِ نَعْرٌ أَوْ يُنْقَدَ بِهِ

أَمْرٌ أَوْ يَغْلَى لَهُ قَدْرٌ أَوْ يُشْرَكَ فِي أَمَانَةٍ أَوْ يُؤْمَنَ عَلَى جَبَايَةٍ فَأَقْبِلْ إِلَيَّ حِينَ يَصِلُ إِلَيْكَ كِتَابِي هَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ» (نامه/۷۱)؛ شایستگی پدرت مرا نسبت به تو خوش بین، و گمان کردم همانند پدرت می باشی، و راه او را می روی. ناگهان به من خبر دادند، که در هواپرستی چیزی فروگذار نکرده، و توشه ای برای آخرت خود باقی نگذاشته ای، دنیای خود را با تباه کردن آخرت آبادان می کنی، و برای پیوستن با خویشاوندان از دین خدا بریده ای، اگر آن چه به من گزارش رسیده، درست باشد، شتر خانه ات، و بند کفش تو، از تو با ارزش تر است، و کسی که همانند تو باشد، نه لیاقت پاسداری از مرزهای کشور را دارد، و نه می تواند کاری را به انجام رساند، یا ارزش او بالا رود، یا شریک در امانت باشد یا از خیانتی دور ماند، پس چون این نامه به دست تو رسد، نزد من بیا. ان شاء الله.

در این جا نیز عبارت «طَنَنْتُ أَنتَ تَتَّبِعْ هَدْيَهُ وَ تَسْلُكُ سَبِيلَهُ» پیش انگاشت واقعیت ناپذیر است و پیش فرض آن این است که پدر کارگزار فردی مورد وثوق و شایسته بوده است. «منذر بن جارود عبدی» از طرف امام (ع) به فرمانداری بعضی از مناطق ایران منصوب شده بود و دلیل انتخاب او افزون بر حسن ظاهر، سابقه بسیار خوب پدرش «جارود عبدی» بود که از افراد بسیار با استقامت و مدافع اسلام در عصر پیغمبر و اعصار بعد بود؛ ولی «منذر» مانند بسیاری از افراد که وقتی به مقامی می رسند خود را گم می کنند، از مسیر حق خارج شد، به هوا و هوس پرداخت، از موقعیت خود غافل شد و اموال بیت المال را بی حساب و کتاب خرج می کرد. هنگامی که این خبر به امام (ع) رسید، نامه شدید اللحن مورد بحث را برای او فرستاد و او را به شدت توبیخ کرد و از مقامش عزل نمود» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۱۱/۳۷۸).

پس از بازگشت امام (ع) از جنگ صفین مردی به حضور ایشان شرفیاب می شود و این سوال را می پرسد که آیا رفتن ما به شام به قضا و قدر الهی بود؟ و ایشان در یک کلام طولانی بطلان نظریه جبر را برای او بازگو فرمود: «وَيْحَكَ، لَعَلَّكَ طَنَنْتَ قَضَاءَ لَازِمًا وَ قَدْرًا حَاقِمًا! لَوْ كَانَ ذَلِكَ كَذَلِكَ لَبَطَلَ الثَّوَابُ وَ الْعِقَابُ وَ سَقَطَ الْوَعْدُ وَ الْوَعِيدُ» (حکمت/۷۸)؛ وای بر تو شاید قضا لازم، و قدر حتمی را گمان کرده ای. اگر چنین بود، پاداش و کیفر، بشارت و تهدید الهی، بیهوده بود.

امام (ع) به این پیش فرض مهم اشاره فرمود که اعتقاد به جبر و عدم توانایی انسان در تصمیم گیری ها، اصلی نادرست است. در واقع اعتقاد به جبرگرایی در امور، فلسفه ثواب یا عقاب الهی را زیر سوال می برد.

در این فرازاها حضرت به ترسیم لحظه بیعت مردم پس از سالیان دراز با خویش این گونه تعبیر فرمود: «فَتَدَاكُوا عَلَيَّ تَدَاكَ الْإِبِلُ الْهَيْمُ يَوْمَ وَرْدِهَا وَ قَدْ أَرْسَلَهَا رَاعِيَهَا وَ خُلِعَتْ مَتَابِعُهَا حَتَّى طَنَنْتُ أَهْمٌ قَاتِلِي أَوْ بَعْضُهُمْ قَاتِلُ بَعْضٍ لَدَيَّ» (خطبه/۵۴)؛ مردم همانند شتران تشنه ای که به آب نزدیک شده، و ساربان رهانشان کرده، و عقال (پای بند) از آن ها گرفته، بر من هجوم آوردند و به یک دیگر پهلوی می زدند، فشار می آوردند، چنان که گمان کردم مرا خواهند کشت، یا بعضی به وسیله بعض دیگر می میرند و پایمال می گردند.

شور و هیجان مردم برای بیعت با آن امام به گونه‌ای است که از تعبیر «طَنَنْتُ أَهْمَ قَاتِلِي أَوْ بَعْضَهُمْ قَاتِلُ بَعْضِي لَدَيَّ» برای ازدحام جمعیت بهره برده‌اند و این پیش‌انگاشت واقعیت‌ناپذیر را دارد که جان شریف ایشان و مردم هجوم آورنده از مرگ مصون مانده‌است.

۴-۱-۲. پیش‌انگاشت خلاف واقع (Counterfactual presupposition)

«پیش‌انگاشت آن نه تنها درست نیست؛ بلکه خلاف واقعیت یا مغایر با واقعیت است. مثلاً اگر دوستم بودی به من کمک کرده‌بودی (< شما دوستم نیستی> (یول، ۱۴۰۲: ۴۶). «در زبان عربی حرف لو شرطیه امتناعیه و نیز استفهام انکاری بیان کننده خلاف واقع‌ها هستند» (هاشمی، ۱۴۰۲: ۹۶).

نهایت شجاعت و ثابت‌قدمی آن امام همام را در این نامه می‌توان دید که در رویارویی یک‌تنه با دشمنان بی‌می به دل راه نمی‌دهد؛ چرا که نسبت به هدایت خویش و گمراهی آنان آسوده خاطر است، اما بنا دلالی لزوم همراهی جماعت را واجب دانسته‌اند و آن بیم به خطر افتادن حکومت اسلامی و سوء استفاده فاسدان از آن است که در کلام حضرت نام آن افراد پوشیده می‌ماند و بعد این عبارت بر زبان مبارک ایشان جاری می‌شود: «فَلَوْ لَا ذَلِكَ مَا أَكْثَرْتُ تَأْلِيَكُمْ وَ تَأْيِيَكُمْ وَ جَمْعَكُمْ وَ تَحْرِيطَكُمْ، وَ لَتَرَكْتُكُمْ إِذْ أَبَيْتُمْ وَ وَبَيْتُمْ. أَلَا تَرَوْنَ إِلَى أَطْرَافِكُمْ قَدْ انْتَقَصَتْ وَ إِلَى أَمْصَارِكُمْ قَدْ افْتِيَحَتْ وَ إِلَى مَمَالِكِكُمْ تَرْوَى وَ إِلَى بِلَادِكُمْ تُغْزَى؛ انْفِرُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ إِلَى قِتَالِ عَدُوِّكُمْ وَ لَا تَتَّقِلُوا إِلَى الْأَرْضِ، فَتَقْرُوا بِالْحُسْفِ وَ تَبُوءُوا بِالذَّلِّ وَ يَكُونَ نَصِيبُكُمْ الْأَخْسَ؛ وَ إِنَّ أَخَا الْحَرْبِ الْأَرَقَّ، وَ مَنْ نَامَ لَمْ يُنَمْ عَنْهُ» (نامه/۶۲)؛ اگر این‌گونه حوادث نبود شما را بر نمی‌انگیختم، و سرزشتان نمی‌کردم، و شما را به گردآوری تشویق نمی‌کردم، و آن‌گاه که سرباز می‌زدید رهاتان می‌کردم. آیا نمی‌بینید که مرزهای شما را تصرف کردند و شهرها را گشودند و دستاوردهای شما را غارت کردند و در میان شهرهای شما آتش جنگ را بر افروختند. برای جهاد با دشمنان کوچ کنید، خدا شما را رحمت کند، در خانه‌های خود نمانید، که به ستم گرفتار، و به خواری دچار خواهید شد، و بهره زندگی شما از همه پست‌تر خواهد بود، و همانا برادر جنگ، بیداری و هوشیاری است، هر آن کس که به خواب رود، دشمن او نخواهد خوابید.

در عبارت «فَلَوْ لَا ذَلِكَ مَا أَكْثَرْتُ تَأْلِيَكُمْ وَ تَأْيِيَكُمْ وَ جَمْعَكُمْ وَ تَحْرِيطَكُمْ» این پیش‌انگاشت وجود دارد که جریاناتی در گذشته رخ داده‌است. امام (ع) از علت فراخواندن و اتحاد سپاه خویش با این دلیل نام برده‌اند که اگر آن حوادث تلخ گذشته اتفاق نمی‌افتاد که اسلام را در مسیر خویش با مشکلات بسیاری روبرو ساخت شما را فرا نمی‌خواندم و سرزنش نمی‌کردم و به اتحاد و همدلی ترغیب نمی‌کردم. ایشان به‌طور ضمنی حقایق تاریخی را دیگر بار برای مردم یادآوری می‌کند و اکنون نیز دوباره دشمنان همان شرایط سخت را رقم زدند و این بار نیز گروهی از زیر بار جنگ شانه خالی می‌کنند که امام ناچار آن‌ها را با این نامه به جنگ علیه دشمنان فرا می‌خواند.

امام (ع) در یک توصیه عمومی مرگ‌باوری و آخرت‌اندیشی را متذکر می‌شود: «لَوْ رَأَى الْعَبْدُ الْأَجَلَ وَ مَصِيرَهُ، لَأَبْغَضَ الْأَمَلَ وَ غُرُوزَهُ» (حکمت/۳۳۴)؛ اگر بنده خدا اجل و پایان کارش را می‌دید، با آرزو و فریب آن دشمنی می‌ورزید.

این حکمت به این پیش فرض مهم اشاره دارد که انسان به طور کلی اهل مرگ اندیشی نیست. در خطبه پیش رو امام (ع) از غفلت مردمان این گونه شکایت می کند: «وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ مَا طُوي عَنْكُمْ غَيْبُهُ إِذَا خَرَجْتُمْ إِلَى الصُّعَدَاتِ تَبْكُونَ عَلَى أَعْمَالِكُمْ وَتَلْتَدِمُونَ عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَتَرْكَبُنَّ أَمْوَالَكُمْ لَا خَارِسَ لَهَا وَ لَا خَالِفَ عَلَيْهَا وَ هَمَّتْ كُلُّ أَمْرٍ مِنْكُمْ نَفْسُهُ لَا يَلْتَفِتُ إِلَى غَيْرِهَا، وَ لَكِنَّكُمْ نَسِيتُمْ مَا دُكِّرْتُمْ وَ أَمِنْتُمْ مَا خَذَرْتُمْ فَتَنَاهُ عَنْكُمْ رَأْيُكُمْ وَ تَشَتَّتَ عَلَيْكُمْ أَمْرُكُمْ» (خطبه/۱۱۶)؛ مردم! اگر شما همانند من از آن چه بر شما پنهان است با خبر بودید، از خانه ها کوچ می کردید، در بیابان ها سرگردان می شدید، و بر کردارتان اشک می ریختید و چونان زنان مصیبت دیده بر سر و سینه می زدید، سرمایه خود را بدون نگهبان و جانشین رها می کردید و هر کدام از شما تنها به کار خود می پرداختید، و به دیگری توجهی نداشتید. افسوس، آن چه را به شما تذکر دادند فراموش کردید، و از آن چه شما را ترساندند، ایمن گشتید گویا عقل از سرتان پریده، و کارهای شما آشفته شده است.

در عبارت «وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ مَا طُوي عَنْكُمْ غَيْبُهُ...» این پیش انگاشت وجود دارد که موضوعی هست که فقط امام (ع) با علم غیب خویش از آن مطلعند. در آن خصوص دو احتمال را جایز دانسته اند. «بعضی از مفسران نهج البلاغه، معتقدند: این تعبیرات مربوط به احوال و وحشت های روز قیامت است که در قرآن مجید در آیات مختلف به آن اشاره شده است، ولی با توجه به ذیل خطبه که سخن از جنایات وحشتناک «حجاج» می گوید و شأن ورود خطبه که نظر به سستی مردم «کوفه» در جهاد با دشمن دارد، این معنی بسیار بعید است و ظاهر این است که ناظر به سلطه «بنی امیه» و جنایات عظیم «حجاج» و امثال او می باشد» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۵/۱۵۳).

در خطبه ذیل امام (ع) سیاست خویش را از حيله گری های معاویه متمایز می کند و این گونه می فرماید: «وَاللَّهُ مَا مُعَاوِيَةُ بِأَذْهَى مِنِّي، وَ لَكِنَّهُ يَغْدِرُ وَ يَفْجُرُ؛ وَ لَوْ لَا كَرَاهِيَةُ الْعَدْرِ لَكُنْتُ مِنْ أَذْهَى النَّاسِ، وَ لَكِنْ كُلُّ غَدْرٍ فُجْرَةٌ وَ كُلُّ فُجْرَةٍ كُفْرَةٌ، وَ لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ يُعْرَفُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ وَ اللَّهُ مَا أَسْتَغْفِلُ بِالْمَكِيدَةِ وَ لَا أَسْتَغْفِرُ بِالْشَّدِيدَةِ» (خطبه/۲۰۰)؛ سوگند به خدا، معاویه از من سیاستمدارتر نیست، اما معاویه حيله گر و جنایتکار است، اگر نیرنگ ناپسند نبود من زیرک ترین افراد بودم، ولی هر نیرنگی گناه، و هر گناهی نوعی کفر و انکار است، روز رستاخیز در دست هر حيله گری پرچی است که با آن شناخته می شود. به خدا سوگند، من با فریب کاری غافلگیر نمی شوم، و با سخت گیری ناتوان نخواهم شد.

پیش فرض نهفته در فراز «وَلَوْ لَا كَرَاهِيَةُ الْعَدْرِ لَكُنْتُ مِنْ أَذْهَى النَّاسِ» آن است که حيله و نیرنگ کاری نکوهیده و ناپسند است. «در واقع امام (ع) اشاره به این نکته مهم می کند که سیاست بر دو گونه است: سیاست بی قید و شرط و آمیخته با انواع گناه و در یک کلمه سیاست شیطانی، و سیاست و تدبیر آمیخته با تقوا و پرهیزکاری و در یک کلمه سیاست رحمانی. راه این دو باهم متفاوت است و نتیجه های آن مختلف» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۷/۷۵۴).

علی بن ابی طالب دارای کرامات بسیار و فضایل بی شمار است که اطاعت از فرمان الهی او را ترغیب به سکوت در این زمینه نموده است. «لَوْ لَا مَا هَيَّ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ تَرْكِهِ الْمَرْءَ نَفْسَهُ، لَذَكَرَ ذَاكِرٌ فَضَائِلَ جَمَّةٍ تَعْرِفُهَا

قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ، وَ لَا تَجْهَأْ أَذَانُ السَّامِعِينَ» (نامه/۲۸)؛ و اگر خدا نهی نمی فرمود که مرد خود را بستاید، فضائل فراوانی را بر می شمردم، که دل های آگاه مؤمنان آن را شناخته، و گوش های شنوندگان با آن آشناست.

در جمله «لَوْ لَا مَا هَيَّ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ تَرْكِهٍ الْمَرْءُ نَفْسَهُ لَذَكَرَ ذَاكِرٌ فَضَائِلَ جَمَّةٍ...» این پیش انگاشت وجود دارد که خودستایی را در درگاه الهی جایگاهی نیست.

آن هنگام که ماجرای سقیفه در سال ۱۱ هجری به وقوع پیوست و خبر آن را برای امام (ع) آوردند ایشان درباره واکنش انصار در آن جلسه پرسش فرمود و چنین شنید که انصار گفتند: «مَنْ أَمِيرٌ وَمَنْكُمْ أَمِيرٌ. قَالَ (عليه السلام): فَهَلَّا اخْتَجَجْتُمْ عَلَيْهِمْ بِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صلى الله عليه وآله) وَصَّى بِأَنْ يُحْسَنَ إِلَى مُحْسِنِهِمْ وَ يُتَجَاوَزَ عَنْ مُسِيئِهِمْ؟ قَالُوا وَ مَا فِي هَذَا مِنَ الْحُجَّةِ عَلَيْهِمْ؟ فَقَالَ (عليه السلام) لَوْ كَانَتِ الْإِمَامَةُ فِيهِمْ لَمْ تَكُنِ الْوَصِيَّةُ بِهِمْ» (خطبه/۶۷)؛ زمامداری از ما، و رهبری از شما مهاجرین انتخاب گردد. پس امام (ع) فرمود: چرا با آن ها به این سخن رسول خدا استدلال نکردید که آن حضرت درباره انصار سفارش فرمود: با نیکان آن ها به نیکی رفتار کنید و از بدکاران آن ها در گذرید؟ پرسیدند: چگونه این حدیث، انصار را از زمامداری دور می کند؟ پاسخ داد: اگر زمامداری و حکومت در آنان بود، سفارش کردن درباره آن ها معنایی نداشت.

در عبارت «فَقَالَ: لَوْ كَانَتِ الْإِمَامَةُ فِيهِمْ لَمْ تَكُنِ الْوَصِيَّةُ بِهِمْ» پیش انگاشت خلاف واقع دیده می شود. به این معنی که صلاحیت خلافت در میان انصار نبوده بلکه مختص مهاجرین و خاصه شخص علی بن ابی طالب (ع) است.

«بدیهی است هنگامی که سفارش کسی را به دیگری می کنند مفهومی این است که اختیار کارها به دست سفارش شونده است، نه آن کسی که سفارش او را کرده اند. درست مثل این که هنگامی که پدر خانواده می خواهد به سفر برود، به پسر بزرگ تر می گوید: «نسبت به برادران کوچک مهربانی کن و با آن ها ملاطفت نما!» مفهوم این سخن آن است که کارها را به دست تو سپردم و آن ها را نیز به تو می سپارم. بنابراین، تعبیر رسول خدا (ص) در این حدیث شریف به خوبی نشان می دهد که اختیار حکومت بعد از او به دست «انصار» نخواهد بود» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۳/ ۱۱۰-۱۱۱).

۵-۱-۲. پیش انگاشت ساختاری (Structural presupposition)

در این پیش انگاشت در قالب جملات استفهامی معین، معلوماتی پیش فرض واقع می شوند. «ساختار جمله ها در قالبی متعارف و منظم درستی بخشی از ساختار خود را از قبل مفروض می داند. گوینده چنین ساختاری، اطلاعات مورد نظر خود را صحیح فرض می کند و آن را به شنونده القا می کند. شنونده نیز آن را به مثابه امری صحیح می پذیرد. در ساختار پرسشی، اطلاعاتی که بعد از کلمات پرسشی می آیند، منظور اصلی گوینده به شمار می آیند (یول، ۱۴۰۲: ۴۴-۴۵). «این معمولاً شامل استفاده از سؤالاتی مانند «چه»، «چه کسی»، «چرا»، «کجا»، «چه زمانی» و «چگونه» است» (Erlinda et al, 2023:461). او چه موقع رفت؟ (< او رفت) دوچرخه را از کجا خریدی (<< تو دوچرخه خریدی)؛ به طور کلی در متون عربی آن چه در این نوع پیش انگاشت قابل بررسی است «ساختارهای پرسشی غیر تصدیقی بوده که پاسخ

بله یا خیر ندارند و معمولاً اطلاعات بعد از کلمه پرسشی را مفروض می‌گیرند» (هاشمی، ۱۴۰۲: ۹۱). جملات اسنادی و شبه اسنادی نیز دارای این نوع پیش‌انگاشت هستند. مثلاً در جمله «این کتاب بود که به من کمک کرد.» این پیش‌انگاشت را دارد که کسی یا چیزی کمک کرده‌است یا در جمله «آقای هاشمی که جایزه مهم پژوهشی را دریافت کرد بهترین استاد این دانشگاه است» این پیش‌انگاشت وجود دارد که آقای هاشمی جایزه‌ای پژوهشی دریافت نموده‌است.

حضرت علی (ع) از سرنوشت تعدادی از یاران شهیدش در جنگ صفین این چنین سخن می‌گوید: «مَا ضَرَّ إِخْوَانَنَا الَّذِينَ سَفَكَتْ دِمَاؤُهُمْ وَ هُمْ بِصَفِينٍ أَلَّا يَكُونُوا الْيَوْمَ أَحْيَاءَ يُسَيِّغُونَ الْفُصْصَ وَ يَشْرَبُونَ الرَّثْقَ، قَدْ وَ اللَّهُ لَقُوا اللَّهَ فَوْقَهُمْ أَجُورُهُمْ وَ أَخْلَهُمْ دَارَ الْأَمْنِ بَعْدَ خَوْفِهِمْ. أَيْنَ إِخْوَانِي الَّذِينَ رَكِبُوا الطَّرِيقَ وَ مَضَوْا عَلَى الْحَقِّ؟ أَيْنَ عَمَّارٌ وَ أَيْنَ ابْنُ التَّيْهَانِ وَ أَيْنَ ذُو الشَّهَادَتَيْنِ وَ أَيْنَ نَظْرَاؤُهُمْ مِنْ إِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ تَعَاقَدُوا عَلَى الْمَنِيَّةِ وَ أُبْرِدَ بِرُءُوسِهِمْ إِلَى الْفَجْرَةِ؟» (خطبه/۱۸۲)؛ آن دسته از برادرانی که در جنگ صفین خونشان ریخت، هیچ زبانی نکرده‌اند، گر چه امروز نیستند تا خوراکشان غم و غصه، و نوشیدنی آنها خونابه دل باشد. به خدا سوگند، آن‌ها خدا را ملاقات کردند، که پاداش آن‌ها را داد و پس از دوران ترس، آن‌ها را در سرای امن خود جایگزین فرمود. کجا هستند برادران من که بر راه حق رفتند، و با حق در گذشتند؟ کجاست عَمَّارٌ و کجاست پسر تیهان؟ (مالک بن تیهان انصاری) و کجاست ذوالشهادتین؟ (خزیمه بن ثابت که پیامبر شهادت او را دو شهادت دانست) و کجایند همانند آنان از برادرانشان که پیمان جانبازی بستند، و سرهایشان را برای ستمگران فرستادند؟

امام (ع) از عده‌ای از یاران نزدیک خویش که در جنگ صفین به شهادت رسیدند با لحنی تأثیرانگیز سخن می‌گوید: «أَيْنَ إِخْوَانِي الَّذِينَ رَكَبُوا الطَّرِيقَ وَ مَضَوْا عَلَى الْحَقِّ؟» در جملات پرسشی مذکور این پیش‌فرض وجود دارد که عده‌ای از یاران نزدیک حضرت در مسیر حق طلبی به شهادت رسیدند و در عبارات بعد به نام سه تن از آن جمع کثیر اشاره می‌کند و در عبارت پایانی این بخش با این تعبیر «أَيْنَ نَظْرَاؤُهُمْ مِنْ إِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ تَعَاقَدُوا عَلَى الْمَنِيَّةِ وَ أُبْرِدَ بِرُءُوسِهِمْ إِلَى الْفَجْرَةِ؟» به تعدادی از شهدایی اشاره می‌شود که سرهایشان برای معاویه فرستاده‌شد.

در این فراز امام با لحنی توبیخ‌آمیز این گونه فطرت پاک انسانی را مورد خطاب قرار می‌دهد: «يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا جَزَأَكَ عَلَى ذَنْبِكَ وَ مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ وَ مَا أَنْسَكَ بِهَلَكَةِ نَفْسِكَ؟» (خطبه/۲۲۳)؛ ای انسان چه چیز تو را بر گناه جرأت داده و در برابر پروردگارت مغرور ساخته و بر نابودی خود علاقه‌مند کرده‌است؟ در این خطبه سه پیش‌فرض ساختاری را شاهد هستیم. نخست این که انسان موجودی است که بر انجام گناه جسارت دارد، این گناه‌کاری نشانه غرور او در برابر خداوند است و با این کار زمینه نابودی تدریجی را به دست خویشتن فراهم می‌کند.

یکی از مصادیق مظلومیت آن بزرگوار در این فراز از خطبه شقشقیه جلوه‌گری می‌کند، آن هنگام که در ماجرای سقیفه و مطرح شدن نام ایشان در کنار اعضای شورای شش نفره این گونه روشنگری نمود: «مَقَى اغْتَرَضَ الرَّيْبُ فِيَّ مَعَ الْأَوَّلِ مِنْهُمْ حَتَّى صِرْتُ أَقْرَبَ إِلَى هَذِهِ النَّطَائِرِ» (خطبه/۳)؛ در کدام زمان در برابر

شخص اولشان در خلافت مورد تردید بودم، تا امروز با اعضای شورا برابر شوم که هم اکنون مرا همانند آن‌ها پندارند و در صف آن‌ها قرارم دهند.

این عبارت از امام (ع) حاوی این پیش‌انگاشت است که بعد وفات پیامبر شرایط به‌گونه‌ای رقم خورده که باید برای رسیدن به مقام ولایت در ردیف و در مجاورت افرادی قرار بگیرد که هیچ‌گاه با آن‌ها هم‌تراز نبوده‌است و اسم استفهام «متی» در خود نوعی معنای تعجب و نفی را به همراه دارد.

در جملات اسنادی و شبه اسنادی می‌توان به این معرفی حضرت از قرآن کریم اشاره داشت: «وَعَلِّمُوا أَنْ هَذَا الْقُرْآنَ هُوَ النَّاصِحُ الَّذِي لَا يَغُشُّ وَ الْهَادِي الَّذِي لَا يُضِلُّ وَ الْمُحَدِّثُ الَّذِي لَا يَكْذِبُ» (خطبه/۱۷۶)؛ آگاه باشید همانا این قرآن پند دهنده‌ای است که نمی‌فریبد، و هدایت کننده‌ای است که گمراه نمی‌سازد، و سخنگویی است که هرگز دروغ نمی‌گوید. این پیش‌انگاشت وجود دارد که صداقت در پنددهنده، هدایت‌کننده و سخنگو را در وجود چیز یا کسی می‌توان انتظار داشت.

در جملات اسنادی می‌توان به این نیایش حضرت اشاره داشت: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يُصْبِحْ يَوْمَئِذٍ وَلَا سَقِيمًا وَلَا مَضْرُوبًا عَلَى غُرُوقِي بِسُوءٍ» (خطبه/۲۱۵)؛ ستایش خداوندی را سزااست که شیم را به صبح آورد بی آن‌که مرده یا بیمار باشم، نه دردی بر رگ‌های تنم باقی گذارد... این پیش‌انگاشت وجود دارد که قدرتی در عالم هست که می‌تواند بر حیات و عافیت انسان مؤثر باشد.

در نامه به فرماندار بصره که خیانت نموده بود، چنین فرمود: «اخْتَطَأْتُ مَا قَدَرْتُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْوَالِهِمُ الْمَصُونَةِ لِأَرْوَاحِهِمْ وَ أَيْتَامِهِمْ اخْتِطَافَ الذَّنْبِ الْأَزَلِّ دَائِمَةِ الْمِعْرَى الْكَسِيرَةِ» (نامه/۴۱)؛ آن‌چه در قدرت داشتی از اموالشان (بیت‌المال) که برای زنان بیوه و یتیمان آن‌ها نگهداری می‌شد ربودی چونان گرگ گرسنه‌ای که گوسفند زخمی یا استخوان شکسته‌ای را می‌رباید.

در عبارات فوق نیز این پیش‌انگاشت وجود دارد که چیزی ربوده شده است.

۶-۱-۲. پیش‌انگاشت واژگانی (lexical presupposition)

«در این پیش‌انگاشت، وقتی گوینده عبارتی خاص را به کار می‌برد، چنین تعبیر می‌شود که گویی حاوی نکته ناگفته دیگری است» (یول، ۱۴۰۲: ۴۴). «افعال تغییر حالت، افعال شروع، پایان، استمرار کار، دست کشیدن و توقف کردن، آمدن، رفتن، رسیدن، وارد شدن، رسیدن، دلالت تکرار فعل در واژگانی مانند قبل، دیگر، تکرار انجام کار در افعالی مانند بازگرداندن و... در این نوع پیش‌انگاشت دیده می‌شود» (Levinson, 1983: 181). «یکی دیگر از ساختارهای پیش‌انگاشت واژگانی در ساختارهای مقایسه، تفضیلی و تقابلی است. این ساختار درجه صفتی را بین دو شخص یا دو چیز مقایسه می‌کند و گاهی نیز در صفت عالی است» (محمدی، ۱۳۹۶: ۳۶). در زبان عربی این نوع پیش‌انگاشت را «می‌توان در ساختار تفضیلی، قید زمان «إذا و إذ» و نیز در افعال تغییر حالت یافت» (هاشمی، ۱۴۰۲: ۹۶). او سیگار کشیدن را ترک کرد (<) او سیگار می‌کشید) آن‌ها شروع به گله کردند(<) آن‌ها قبلاً گله نمی‌کردند) شما دوباره دیر آمدید(<) شما قبلاً نیز دیر آمدید). در ساختارهای تفضیلی نیز می‌توان به این مثال اشاره داشت. او مثل برادرش با هوش است. با این پیش‌فرض که برادرش نیز باهوش و ذکاوت است.

در نامه ۴۱ فرماندار امام که شخصی امین و خردمند بوده به جای تاسی از راه مولای خویش مسیر خیانت و سوء استفاده از بیت المال مسلمین را در پیش می‌گیرد و «مشهور آن است که امام (ع) این نامه را خطاب به عبدالله بن عباس والی بصره نوشته شده است» (البحرانی، ۱۳۶۲: ۸۹/۵). حضرت ابتدا میزان اعتماد بالای خویش به این کارگزار را در مقایسه با اعضای خانواده‌اش به او تفهیم می‌کند و سپس از اقدامات ناشایست او در حرمت‌شکنی به این امانت لب به شکایت می‌گشاید:

«فَلَمَّا رَأَيْتَ الزَّيْمَانَ عَلَى ابْنِ عَمِّكَ قَدْ كَلَبَ وَ الْعَدُوَّ قَدْ حَرَبَ وَ أَمَانَةَ النَّاسِ قَدْ خَرِبْتَ وَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَدْ [فَتَنَتْكَ] فَتَنَكَ وَ شَعَرْتَ، قَلْبْتُ لِابْنِ عَمِّكَ ظَهَرَ الْمَجْنُ، فَفَارَقْتَهُ مَعَ الْمُفَارِقِينَ وَ خَذَلْتَهُ مَعَ الْخَذَلِينَ وَ خُنْتَهُ مَعَ الْخَائِنِينَ، فَلَا ابْنَ عَمِّكَ آسَيْتَ وَ لَا الْأَمَانَةَ أَدَيْتَ... فَلَمَّا أَمَكَنَّكَ الشَّدَّةُ فِي حَيَاةِ الْأُمَّةِ أَسْرَعْتَ الْكُزَّةَ وَ عَاجَلْتَ الْوَثْبَةَ وَ اخْتَطَطْتَ مَا قَدَّرْتَ عَلَيْهِ مِنْ أَمْوَالِهِمُ الْمُصُونَةِ لِأَرْبَابِهِمْ وَ أَيْتَامِهِمُ اخْتِطَافَ الذَّنْبِ الْأَزَلِ دَائِمَةِ الْمَغْزَى الْكُسْبَرَةِ، فَحَمَلْتَهُ إِلَى الْحِجَازِ رَحِيبَ الصُّدْرِ بِحُمْلِهِ غَيْرِ مُتَأَمِّنٍ مِنْ أَخْذِهِ كَأَنَّكَ - لَا أَبَا لَغَيْرِكَ - حَدَرْتَ إِلَى أَهْلِكَ تُرَاثَكَ مِنْ أَبِيكَ وَ أَمْلَكَ» (نامه/۴۱)؛ آن هنگام که دیدی روزگار بر پسر عمویت سخت گرفته، و دشمن به او هجوم آورده، و امانت مسلمانان تباه گردیده، و امت، اختیار از دست داده، و پراکنده شدند، پیمان خود را با پسر عمویت دگرگون ساختی، و همراه با دیگرانی که از او جدا شدند فاصله گرفتی، تو هماهنگ با دیگران دست از یاری‌اش کشیدی، و با دیگر خیانت‌کنندگان خیانت کردی پس آنگاه که فرصت خیانت یافتی شتابان حمله ور شدی، و با تمام توان اموال بیت‌المال را که سهم بیوه زنان و یتیمان بود، چونان گرگ گرسنه‌ای که گوسفند زخمی یا استخوان شکسته‌ای را می‌رباید، به یغما بردی، و آن‌ها را به سوی حجاز با خطری آسوده، روانه کردی، بی آن که در این کار احساس گناهی داشته باشی. دشمنت بی پدر باد، گویا میراث پدر و مادرت را به خانه می‌بری...

در افعال «قَدْ كَلَبَ، قَدْ حَرَبَ، قَدْ خَرِبْتَ، قَدْ فَتَنَكَ وَ شَعَرْتَ» پیش‌انگاشت‌های واژگانی است که مصائب وارده بر امیرالمؤمنین را حکایت می‌کند. سخت شدن روزگار، جسارت دشمن، بی‌اعتبار شدن امانت در نزد مردم و تعدی کردن مردم از احکام الهی مواردی است که بعد آن انتصاب رخ داده و در این نامه ذکر شده است. از سوی دیگر ساختار افعال به صورت ماضی نقلی دلالت بر استمرار این رویه تا زمان ایراد خطبه داشته و حاکی از ثبات این شرایط دشوار بر ایشان بوده است. اما در افعال «قَلْبْتُ، فَارَقْتُ، خَذَلْتُ، خُنْتُ، لَا آسَيْتَ وَ لَا أَدَيْتَ، أَسْرَعْتُ وَ عَاجَلْتُ وَ اخْتَطَطْتُ، حَمَلْتُ» که مربوط به کارگزار است نشانه‌های تغییر رویه او دیده می‌شود. پیمان‌شکنی، جدایی، خیانت، یاری نکردن امام (ع)، پاسداری نکردن از امانت حکومت، شتاب‌ورزی در خیانت، به یغما بردن امانات حکومتی و روانه کردن آن‌ها به سمت حجاز بخشی از اشتباهاتی است که حضرت بدان اشاره داشته‌اند. اما نکته‌ای که در افعال بخش دوم دیده می‌شود آن است که امام (ع) آن‌ها را به صورت ماضی ساده آورده‌اند و در خود نوعی معنای امیدواری به بازگشت کارگزار را دارد، تا شاید بتواند زمینه‌های هوشیاری و تغییر مسیر را در آن فرد ایجاد کند، چرا که ایشان در ادامه خطبه از جمله معترضه «لَا أَبَا لَغَيْرِكَ» استفاده می‌کند که این جمله «در هیئت دعا و برای توبیخ و سرزنش به کار می‌رود» (صالح، ۱۳۷۰: ۱۹۰). ایشان گر چه بنا به شماتت کارگزار

خاطی دارد، اما «وقتی نوبت به نفرین می‌رسد، نه شخص مخاطب که دشمن او را نفرین می‌کند و این نکته‌سنجی و لطافت در ارتباط است که داروی تلخ سرزنش و توبیخ را در پوشش و لایه‌ای از مهر و دلسوزی به خورد مخاطب می‌دهد تا وی در مقابل لجاجت و پرده‌داری و موضع‌گیری بر نیاید و در مقابل نفرین دعاگونه پیشوای خود شرمنده نباشد» (شکری اویلیق و حسینی، ۱۳۹۹: ۱۵۳). جملات پیشین در خطبه و همچنین این عبارات این پیش‌فرض را در خود دارد که فرماندار امام (ع) زمانی یار و مددکار ایشان بوده‌است. «در حقیقت میان ظاهر موقعیت و واقعیت شخصیت فرماندار ناهمخوانی و ناسازواری وجود دارد و نوع این ناسازواری وضعی است» (کیخا، ۱۴۰۰: ۱۰۸). منظور از ناسازواری آن است که «رویداد بر خلاف حادثه‌ای است که انتظار می‌رود و رخدادها غیر طبیعی و خلاف انتظار است» (اردلانی، ۱۳۹۴: ۱۸۶). در مجموع و از بررسی عبارات خطبه می‌توان نتیجه گرفت که امام (ع) مشفقانه در صدد بازگشت فرماندار خاطی از مسیر خویش است.

در حکمت ذیل، روند خارج شدن یکی از یاران امام (ع) از خط ایشان به این شکل عنوان شده‌است: «مَا زَالَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِّنْ أَهْلِ الْبَيْتِ حَتَّى نَشَأَ ابْنَهُ الْمَشُومُ عَبْدَ اللَّهِ» (حکمت/۴۵۳)؛ زبیر همواره با ما بود تا آن که فرزند نامبارکش عبدالله، پا به جوانی گذاشت. «مطابق آن چه در تاریخ طبری آمده این گفتار پرمعنا را امام (ع) زمانی فرمود که در جنگ جمل دو لشکر در مقابل هم قرار گرفتند. علی (ع) بر اسب سوار شد و زبیر را صدا زد و او در مقابل امام (ع) ایستاد. حضرت فرمود: چه چیز تو را به این جا آورده؟ گفت: تو سبب شدی، زیرا من برای تو اهل بیت خلافت قائل نیستم و تو اولی از ما نمی‌باشی. علی (ع) فرمود: آیا من بعد از عثمان شایسته خلافت نیستم؟ ما تو را از طائفه بنی عبدالمطلب (از طائفه خودمان) می‌دانستیم تا این که فرزند بد تو به وجود آمد و بین ما و تو جدایی افکند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۶: ۱۵/۵۷۰).

در فعل «مَا زَالَ» این پیش‌انگاشت وجود دارد که یکی از یاران نزدیک و همیشگی اهل بیت (ع) زبیر بوده‌است، اما با ذکر «حتی» بر سر جمله بعد روند تغییر رقم می‌خورد.

در این خطبه حضرت که واگویی‌ای جانسوز بعد از فقدان فاطمه (س) است، ایشان ابتدا به بیان مقایسه دو مصیبت از دست دادن پیامبر و فاطمه (س) پرداخته و به رابطه نزدیک خویش با پیامبر تا زمان خاکسپاری ایشان اشاره می‌کند تا بدین وسیله صبر و شکیبایی خویش را بر دوستان و دشمنان هویدا سازد و در فرازهای انتهایی با یک عبارت کوتاه از تغییر شرایط روحی خویش این چنین یاد می‌کند: «أَمَّا حُزْنِي فَسَرْمَدٌ وَأَمَّا لَيْلِي فَمُسَهَّدٌ، إِلَى أَنْ يَخْتَارَ اللَّهُ لِي دَارَكَ الَّذِي أَنْتَ بِهَا مُقِيمٌ» (خطبه/۲۰۲)؛ از این پس اندوه من جاودانه، و شب‌هایم، شب زنده‌داری است، تا آن روز که خدا خانه تو را برای من برگزیند.

در کلمات «سَرْمَدٌ وَ مُسَهَّدٌ» از دو صفت برتر همیشگی و شب‌زنده‌داری برای اندوه و شب بهره برده‌اند و در تعریف کلمه «سرمَد» این گونه آمده‌است: «الدَّائِمُ الَّذِي لَا يَنْقَطِعُ» (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق: ۲۱۲/۳) که نشان‌دهنده یک تغییر حالت دائمی در فضای زندگی آن امام همام بوده‌است و «مُسَهَّدٌ» صفت مشبهه و دلالت بر شب‌زنده‌داری همیشگی دارد که پیش از این فقدان عظیم برای امام (ع) حزن و شب‌زنده‌داری دائمی نبوده‌است؛ چرا که وجود دختر پیامبر (ص) تحمل تمام شرایط سخت را تا حدی ممکن ساخته‌بود.

۳. نتیجه گیری

بی تردید مطالعه نظریه زبان شناس معاصر افق های جدیدی از علل و انگیزه های غیاب عناصر گفتمان را در بخش هایی منتخب از کلام امام (ع) در نهج البلاغه بر ما هویدا ساخت. واکاوی اکثر عبارات ناگفته در میان صورت های گویای کلامی حاکی از این واقعیت است که مخاطبین کلام ایشان در آن زمان افرادی آگاه به حقیقت، ولی عناصری بی بصیرت، فراموشکار، سست اراده و البته گاهی دیندارانی کج فهم و پر سوال بودند که اقتضای شرایط این گونه بوده که حضرت با آنان این چنین سخن بگوید. بی تردید در این میان نمی توان از نقش حزن و اندوه درونی ایشان در ناگفته گویی در بعضی از موقعیت های سخت به آسانی عبور کرد و چه بسا مطالعه این پیش انگاشت ها لایه های وجودی شخصیت ایشان را نیز بیش از پیش برای مخاطبین معاصر مکشوف می سازد. نظریه کاربردشناسی پول پیش انگاشت های کلامی را در شش شاخه وجودی، واقعیت پذیر، واقعیت ناپذیر، خلاف واقع، ساختاری و واژگانی مورد بحث قرار داده است. در نهج البلاغه شریف پیش انگاشت وجودی را در ترکیب های معرفه ای و ساخت های ملکی می بینیم که امام (ع) در مقام شرح و توضیح جایگاه خود، خداوند یا مردمان از آن مدد جسته است. در نوع واقعیت پذیر افعالی که دلالت بر علم و یقین دارند به پیش انگاشت منجر می شوند و در نمونه های انتخابی پاکی فطرت آدمی، تربیت پذیر بودن نفس انسان در سن پایین و عدالت محوری و تساوی حقوق در جامعه علوی از مهم ترین محورهای است که حضرت با اطمینان خاطر از آن یاد نموده اند. در نوع واقعیت ناپذیر فعل های وهمی، تصویری و خیالی بر پیش انگاشت غالب شده اند که بیش تر در خصوص رنگ باختن اعتماد حضرت به افرادی است که ناگهان از مسیر حق خارج شده و به نوعی اعتماد ایشان را سلب نموده اند. در گونه خلاف واقع که با لو شرطیه امتناعیه غالباً ظهور می کند، نوعی توبیخ مخاطب و تاسف از شرایط دیده می شود. در وجه ساختاری در پوشش کلمات پرسشی خاص، در قالب جملات اسنادی یا شبه اسنادی اطلاعات پیش فرض مخاطبین را برای او بازگویی یا بازسازی می کند. در گونه واژگانی نیز از تغییر حالات بعضی از یاران و خاصه حکمرانان خویش لب به شکوه می گشاید و در فرازی منتخب از نهج البلاغه عظیم دگرگونی حال امام (ع) بعد از فقدان جانکاه زهرای مرضیه (س) مورد توجه قرار می گیرد.

منابع

- دشتی، محمد (۱۳۸۰). نهج البلاغه، گردآورنده سید رضی، چاپ اول، تهران: سپهر.
- ابن منظور، جمال الدین (۱۴۱۴ق). لسان العرب، الطبعة الثالثة، بیروت: دار صادر.
- اردلانی، شمس الحاجیه (۱۳۹۴). جلوه های آبرونی در شعر حافظ، پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، سال پنجم، شماره ۱، ۱۷۱-۱۸۸. <https://doi.org/10.22059/jlcr.2016.59122>
- افضلی، زهرا و عبدالکریمی، سپیده (۱۴۰۰). بازکاوی موضوع تقوا در نهج البلاغه بر اساس اصول ادب، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، سال نهم، شماره سی و چهارم، ۱-۱۹.

<https://doi.org/10.22084/NAHJ.2021.23858.2635>

- الوت، نیکولاس (۱۳۹۹) *کلیدواژه‌های کاربردشناختی*، (مترجم: مهرداد و بهداد امیری)، چاپ اول، تهران: نویسه پارسی.
- بحرانی، ابن میثم (۱۴۱۷ق). ترجمه شرح *نهج البلاغه*، (مترجمان: محمدی مقدم، قربانعلی و نوایی، علی اصغر)، مشهد: مجمع البحوث الإسلامية.
- شکری اویلق، حمید و حسینی، سید بشیر (۱۳۹۹). *حرفی به قدر کفایت (الگوی ارتباطات کلامی در نهج البلاغه)*. چاپ اول، تهران: سروش.
- صادقی، لیلا (۱۳۹۲). *کارکرد گفتمانی سکوت در ادبیات معاصر ایران*، چاپ اول، تهران: نقش جهان.
- صالح، صبحی (۱۳۷۰). *فرهنگ نهج البلاغه*، (مترجم: رحیمی نیا، مصطفی)، چاپ اول، تهران: اسلامی.
- صفوی، کورش (۱۳۷۹). *درآمدی بر معنی‌شناسی*، چاپ اول، تهران: انتشارات سوره مهر.
- کالر، جاناتان (۱۳۹۰). *در جستجوی نشانه‌ها (نشانه‌شناسی، ادبیات، و اسازی)*، مترجم، لیلا صادقی و تینا امراللهی، چاپ دوم، تهران: علمی.
- کرم‌پور، زهرا، حسومی، ولی‌الله و خاکپور، حسین (۱۳۹۴). *اقناع مخاطب در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، سال سوم، شماره نهم، ۵۳-۲۷.
- کیخا، ناهید و بهروزی، مجتبی، (۱۴۰۰). *ناسازواری، شگرد شیوایی سخن در نهج البلاغه*، قم: دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم.
- محمدی، عادل (۱۳۹۶). *منظورشناسی زبان و تحلیل گفتمان*، تهران: روش‌شناسان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۶) *پیام امام امیرالمؤمنین (ع)*، چاپ اول، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- منگنو، دومینیک (۱۳۷۸). *الفبای زبان‌شناسی*، ترجمه: غیاثی، محمد تقی، تهران: جامی.
- هاشمی، انسیه‌سادات (۱۴۰۲). مطالعه کاربردی نظریه پیش‌فرض‌های یول (۲۰۰۰) در تعیین پیش‌فرض‌های نخستین سوره‌های نازل شده قرآن کریم، *دوفصلنامه علمی پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*، سال دوازدهم، شماره اول، شماره پیاپی (۲۳)، ۸۷-۱۰۰. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2023.135882.1834>
- یول، جورج (۱۳۷۴). *نگاهی به زبان (یک بررسی زبان‌شناختی)*، مترجم: حیدری، نسرین، تهران: سمت.
- ----- (۱۴۰۲). *کاربردشناسی زبان*، مترجمان: عموزاده مهدیرجی، محمد و توانگر، منوچهر، چاپ دهم، تهران: سمت.
- Abrusan, M. (2022). *Presuppositions*. Daniel Altshuler. *Linguistics meets Philosophy*, Cambridge University Press, pp.1-27. <https://doi.org/10.1017/9781108766401.025>
- Erlinda, R., Mursyida, W. M., Agamas, Z. S., & Dewanti, U. (2023). *An Analysis of Presupposition Used in Dialogues of "Pathway to English" Textbook*, Proceedings of the International Conference on Social Science and Education (ICoESSE 2023), Advances in Social Science, Education and Humanities Research.pp 457- 464. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-142-5_43
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.